

DOI: 10.46340/eppd.2020.7.4.18

Alina Datsenko

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5434-1471>

National Institute for Strategic Studies, Ukraine

EFFICIENCY INDICATORS OF THE UKRAINIAN INFORMATION SPACE PROTECTION SYSTEM IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN FEDERATION'S INFORMATION AGGRESSION

Аліна Даценко

Національний інститут стратегічних досліджень, Україна

ПОКАЗНИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

With the use of a systematic approach and the theory of evaluation of the effectiveness in complex systems, the article formalizes and substantiates the indicators of the effectiveness of the Ukrainian comprehensive protection system of the information space from disinformation and propaganda campaigns of the Russian Federation.

It has been shown that the maximum efficiency of the functioning of this system can be achieved by neutralizing the efforts of the aggressor country to influence the adoption of management decisions beneficial to it, based on disinformation, propaganda, or the use of manipulative technologies against the population of Ukraine; implementation of the strategy of state bodies of Ukraine and civil society to carry out own information attacks on the enemy's information space aimed to create more «problems» for them, than they create for Ukraine; ensuring a balance between the use of censorship, sanctions and other restrictive propaganda and disinformation measures and the observance of democratic rights and freedoms of citizens; accelerating the implementation of media literacy of all segments of the population of Ukraine.

The practical application of the developed methodology will increase the level of information security of the state in the conditions of information war.

Keywords: hybrid information aggression, information struggle, information war, efficiency of counteraction, propaganda, disinformation.

Постановка проблеми. У рамках боротьби з негативними інформаційно-психологічними впливами та спротиву інформаційній війні, розв'язаній РФ, державними органами та громадськими організаціями України протягом останніх 6 років впроваджувались заходи обмежувального, інформаційно-роз'яснювального та контрпропагандистського характеру, ефективність яких, на думку експертів, є недостатньою через низку об'єктивних та суб'єктивних чинників. Зокрема:

– в умовах глобального інформаційного обміну можливості України щодо боротьби з російською підривною пропагандою в Інтернеті шляхом блокування російських ресурсів та соціальних мереж обмежені, внаслідок чого цей захід, який на початковому етапі справді мав обмежувальний ефект, з часом перетворювався на дедалі менш ефективний;

– рівень контрпропаганди в Україні є невисоким. Поки що не створено державної системи задіяння міністерств і відомств в алгоритмі проведення інформаційних операцій (оборонних і наступальних), не вибудовано інфраструктуру інформування іноземної аудиторії із використанням питомо українського контенту;

– повільне налагодження системи масової медіаосвіти та виховання критичного мислення через недостатню кількість підготовлених вчителів та методичних матеріалів; слабку координацію дій державних структур, котрі не мають чіткого розуміння, які конкретно дії і з якими аудиторіями чи ресурсами здійснюють різні структури.

Тому проблема підвищення ефективності захисту національного інформаційного простору в умовах прихованого військового конфлікту з РФ є актуальною не тільки у теоретичному плані, а й вкрай потрібною щодо реалізації в практичній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам протидії впливу російської пропаганди та дезінформації присвячені роботи таких українських науковців як В. Горбулін, О. Литвиненко, Д. Дубов, М. Ожеван, В. Петров, Т. Черненко, В. Конах, Г. Почепцов, В. Карпенко, В. Ліпкан, В. Остроухов, Я. Короход, які у різні періоди аналізували інформаційний простір України, чимало авторів вказували на характерні риси інформаційної експансії Росії, яка використовує в своїх цілях вітчизняні ЗМІ для поширення неоімперіалістичних ідей. Такі дослідники як О. Саприкін, П. Шевчук, І. Костюк, О. Цуканова у різний спосіб аналізували проблеми інформаційних війн, розкривали сутність інформаційних впливів на українське суспільство.

Що стосується безпосередньо теми даного дослідження, то вона розкрита, зокрема, у роботі А. Рудневої¹, де розглянуті питання ефективності інформаційної політики у сфері ведення інформаційної війни, запропоновані певні її критерії, хоча деякі положення даної праці мають дискусійний характер.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні в Україні відсутні єдині наукові підходи до оцінювання ефективності впровадження заходів захисту національного інформаційного простору. Не розроблені показники та критерії такого оцінювання з орієнтацією на максимально позитивний результат, для отримання якого держава і суспільство формує та впроваджує заходи протидії дезінформаційно-пропагандистській кампанії РФ.

Формулювання цілей статті. Завданням даної статті є дослідження показників ефективності системи захисту інформаційного простору України в умовах інформаційної агресії з боку РФ.

Виклад основного матеріалу. Методологічною основою розв'язання даної проблеми є використання для оцінки ефективності впровадження заходів із захисту інформаційного простору (ІІ) системного підходу, який має виходити з того, що результатом реалізації вказаного комплексу заходів у широкому сенсі цього поняття має бути фінальний результат дії усіх можливих впроваджених заходів захисту ІІ. У більш вузькому сенсі йдеться про втілену мету, тобто досягнення бажаного стану захисту ІІ, для чого власне і впроваджувались дані заходи.

Уявляється можливим умовно розділити показники ефективності впровадження заходів із захисту ІІ на загальні (універсальні) і специфічні (для конкретних органів державної влади, різноманітних закладів, установ, організацій незалежно від форм власності). Крім того, різні показники ефективності впровадження заходів із захисту ІІ для суб'єктів, які їх впроваджують, можуть бути якісними або кількісними.

Зокрема, у роботі А. Рудневої² як універсальні якісні показники ефективності заходів захисту ІІ пропонується використовувати: безперервність процесу розвитку соціально-політичних процесів у суспільстві та їхню стійкість до зовнішніх деструктивних впливів; відповідність системи соціально-політичних відносин держави до розвитку інформаційної цивілізації, набуття нових якостей, демократизації суспільних процесів.

Інший фахівець у сфері реалізації державної інформаційної політики, політолог Г. Сідненко як загальні якісні показники розглядає:

- ступінь виконання розроблених з метою реалізації державної інформаційної політики планів і програм;
- ступінь досягнення поставлених цілей при вирішенні завдань державної інформаційної політики;
- відповідність заходів з реалізації державної інформаційної політики її меті й завданням;
- рівень і результати взаємодії суб'єктів реалізації державної інформаційної політики;
- рівень залучення інститутів громадянського суспільства до реалізації державної інформаційної політики;
- результати роботи структур, створених суб'єктами реалізації інформаційної політики з метою вирішення їхніх завдань;

¹ Руднева, А. (2014). Формування державної стратегії інформаційної війни України. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*, 5, 53-61. <http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/5_2016/8.pdf> (2020, травень, 25).

² Руднева, А. (2014). Формування державної стратегії інформаційної війни України. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*, 5, 53-61. <http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/5_2016/8.pdf> (2020, травень, 25).

- рівень професійної підготовки посадових осіб суб'єктів, відповідальних за реалізацію державної інформаційної політики в сфері протидії деструктивним інформаційним впливам;
- результативність реагування загальнодержавної системи протидії деструктивним інформаційним впливам на нові виклики й загрози;
- вдоволення громадян ступенем захищеності своїх конституційних прав і свобод від деструктивних інформаційних впливів;
- вектор спрямованості суспільної думки стосовно органів влади, соціально-економічної та політичної обстановки в країні й регіоні, результативності заходів у сфері протидії деструктивним інформаційним впливам;
- рівень іноземної деструктивної інформаційної активності в інформаційній сфері країни, ступінь її впливу на морально-психологічний стан населення;
- рівень радикалізації різних груп населення через деструктивні інформаційні впливи (як у цілому по країні, так і в окремих регіонах);
- величина зниження ймовірності (ризик) завдання збитків інтересам особистості, суспільства й держави в інформаційній сфері внаслідок реалізації державної інформаційної політики в сфері протидії деструктивним інформаційним впливам¹.

Аналіз пропозицій фахівців у сфері реалізації державної інформаційної політики вказує на недостатню наукову опрацьованість питань визначення та впровадження у практичну діяльність показників ефективності системи захисту національного інформаційного простору в умовах протидії дезінформаційно-пропагандистській кампанії РФ.

Для оцінки ефективності впровадження заходів із захисту ІІ різними суб'єктами національного інформаційного простору, які беруть участь у протидії деструктивним інформаційним впливам, вбачається за можливе використання слабоформалізованих або неформалізованих показників.

Для розробки таких загальних неформалізованих показників необхідно виокремити найбільш вразливі цілі та сфери соціально-політичного життя країни, на які в першу чергу спрямовуються деструктивні інформаційні впливи. Виходячи із аналізу цілей та завдань, які вирішує під час інформаційної війни держава-агресор², доцільно виокремити такі найбільші вразливості:

- політичні: дестабілізація суспільно-політичної ситуації, загострення соціальних, міжнаціональних та релігійних конфліктів, підвищення рівня соціально-політичної напруженості;
- соціальні й економічні: погіршення соціально-економічної ситуації в державі (окремих регіонах) і зростання нерівномірного рівня розвитку регіонів, збільшення маргіналізації населення, майнової диференціації, зниження рівня соціального захисту населення;
- правові: недосконалість нормативно-правова база в сфері інформаційної безпеки, особливо з питань протистояння в інформаційній війні;
- інформаційно-пропагандистські: маніпулювання громадською думкою і політичною орієнтацією населення держави з метою створення значної соціально-політичної напруги та стану, близького до хаосу;
- культурно-освітні: деформація або відсутність соціально значимих цінностей у суспільстві, дискредитація фактів культурно-історичної та національної ідентичності народу;
- організаційні: деградація системи державного управління, зниження рівня інформаційно-аналітичного забезпечення органів влади та управління, інспірування помилкових управлінських рішень.

Наступним кроком на шляху розробки показників ефективності системи захисту інформаційного простору є застосування теорії оцінювання ефективності складних систем. Згідно з цією теорією показник ефективності системи – це міра якості розв'язання системою проблем, які перед нею постали. Показники ефективності системи повинні бути обчислювальними. Їх значення можуть бути розмірними або безрозмірними величинами, які дозволяють кількісно оцінювати ефект застосування системи³.

Основною вимогою при визначенні показника ефективності системи є відповідність (адекватність) цього показника цілі операції, яка відображається потрібним результатом. Крім того,

¹ Сидненко, Г.Ф. (2019). *Информационное противодействие терроризму: политологический аспект*. Москва: Триумф, Лучшие книги.

² Разуваев, В.Э. (2007). *Правовые средства противостояния информационным войнам*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва.

³ Барабаш, Ю.Л. (1999). *Основи теорії оцінювання ефективності складних систем*. Київ: НАОУ.

показник повинен задовольняти вимогам змістовності (повноти), чутливості та вимірності. Форма показника повинна бути за можливістю простою, а зміст показника – відповідати здоровому глузду (повинен піддаватися інтерпретації).

За визначенням система призначена для вирішення задачі мінімізації розбіжностей між потрібним (бажаним позитивним) результатом і тим, який реально досягається. Оцінка ефективності системи здійснюється для прийняття керуючою особою (групою осіб) рішення, реалізація якого повинна привести до потрібного результату.

Найважливішим етапом процесу оцінки ефективності є:

- чітке і повне визначення мети і завдання, які вирішуються системою, що оцінюється;
- основні фактори, що визначають ефективність функціонування системи;
- умови, які обмежують можливості системи.

Потім треба встановити зв'язки між зазначеними факторами і формалізувати ті із них, які піддаються формалізації. Після цього необхідно обрати критерій оцінки ефективності. Для забезпечення максимальної ефективності системи в процесі її функціонування використовуються критерії адаптивності. Оцінка ефективності за допомогою цих критеріїв повинна здійснюватися в реальному часі таким чином, щоб було можливим за результатами цієї оцінки змінювати параметри (структуру, завдання та алгоритми функціонування підсистем) системи до завершення відповідного етапу процесу її функціонування¹.

Комплексна система захисту національного інформаційного простору (КСЗНІП) в умовах інформаційної війни є складною системою з функціонально різними підсистемами, які виконують різнопланові задачі на різних етапах її функціонування. Основними метою та завданнями цієї системи є мінімізація деструктивного інформаційного впливу на найбільш критичні й вразливі сфери соціально-політичного життя країни.

До переліку функціональних підсистем КСЗНІП доцільно віднести:

1. Систему забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері (здійснює аналіз потенційних та реальних загроз в інформаційній сфері з метою створення та вдосконалення механізмів (алгоритмів) прийняття відповідних рішень в системі державного управління; аналіз стану захищеності національного інформаційного простору та його стійкості щодо зовнішніх впливів);

2. Систему швидкої протидії деструктивним інформаційним впливам (здійснює розпізнавання дезінформації, блокування її поширення; збільшення можливостей органів державної влади, ЗМІ та громадських організацій щодо виявлення й аналізу дезінформації; вироблення скоординованих і спільних відповідей органів державної влади, ЗМІ та громадських організацій на дезінформацію; залучення приватного сектору для боротьби з дезінформацією);

3. Систему наступальної контрпропаганди та іномовлення (здійснює доведення достовірної інформації про Україну до іноземної аудиторії; проведення власних інформаційних атак на інформаційний простір країни-агресора);

4. Систему гарантування доступу до інформації й свободи слова в умовах цензурних обмежень (в умовах гібридної війни передбачається дотримання базових гарантій свободи слова, оприлюднення лише того, що сприяє перемозі над ворогом та повністю/частково відповідає імперативам національної безпеки);

5. Систему масової медіаосвіти та виховання критичного мислення щодо пропаганди та дезінформації (на постійній основі проводить формування стійкого імунітету населення всередині України до сприйняття будь-яких деструктивних наративів, меседжів, що виходять з держави-агресора).

Із суті задачі максимізації ефективності КСЗНІП випливає повна неприпустимість компенсації одних показників ефективності підсистем КСЗНІП іншими, тобто потрібно забезпечити рівномірне «підтягування» усіх показників до їх найвищих рівнів. Тоді у відповідності до теорії оцінювання ефективності складних систем, показник ефективності КСЗНІП матиме такий формалізований вигляд:

$$E(\alpha) = \max \sum_i E_i(\alpha),$$

$E_i(\alpha)$, $[i = \overline{1, N}]$ - часткові показники ефективності підсистем;

N - кількість підсистем;

α - параметри (змінні), які відображають фактори, що впливають на процес функціонування системи.

¹ Барабаш, Ю.Л. (1999). *Основи теорії оцінювання ефективності складних систем*. Київ: НАОУ.

Як вважають фахівці в сфері національної безпеки, специфічними якісними та кількісними показниками, які слід враховувати при оцінці ефективності функціонування системи забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері, доцільно вважати:

- 1) ступінь захищеності державних інформаційно-телекомунікаційних систем, мереж зв'язку спеціального призначення та інших мереж зв'язку, що забезпечують передачу закритої інформації, АСУ, електронних бібліотек, банків (реєстрів) інформації, тощо;
- 2) рівень забезпечення контролю за дотриманням режиму таємності;
- 3) кількість та цінність втрачених (знищених) інформаційних ресурсів;
- 4) кількість та цінність несанкціоновано скопійованих інформаційних ресурсів;
- 5) кількість та небезпечність впровадженої дезінформації;
- 6) кількість заблокованих ресурсів і вилучених інформаційних матеріалів протиправного або деструктивного змісту;
- 7) кількість та небезпечність впроваджених програмних закладок (шкідливого програмного забезпечення – вірусів, черв'яків, троянів, тощо);
- 8) рівень взаємодії спеціальних служб і правоохоронних органів по лінії інформаційної протидії деструктивним інформаційним впливам на найбільш критичні й вразливі цілі та сфери соціально-політичного життя країни.

З іншого боку, універсальним показником ефективності функціонування такої системи є її корисність, тобто перевищення цінності результатів функціонування системи над витратами (оцінюється відношенням результатів функціонування R до витрат на їх отримання S_1):

$$E_1(\alpha) = \max(R / S_1).$$

Згідно з теорією оцінювання ефективності складних систем, оцінка ефективності зазначених вище систем проводиться з метою прийняття конкретних рішень при аналізі і синтезі таких систем, а також в процесі їх функціонування. Такі рішення приймаються в результаті застосування критеріїв ефективності. Критерій ефективності – це правило, яке дозволяє співвідносити стратегії (системи), які характеризуються різноманітною ефективністю, і здійснити спрямований вибір стратегій (систем) із множини припустимих¹.

– Виходячи з цього, основними критеріями прийняття рішень та оцінки ефективності $E_1(\alpha)$ можуть бути:

- максимальний результат (оперативний, економічний, соціально-політичний, військовий ефект) при фіксованих (виділених) витратах (ресурсах, втратах);
- мінімальні витрати ресурсів, засобів при фіксованому результаті (ефекті);
- максимум корисності (співвідношення результатів і витрат – економічна ефективність – критерій «ефективність – вартість – спроможність до реалізації» – прибуток).

В умовах гібридної війни на різних етапах функціонування системи забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері можуть використовуватись всі зазначені критерії прийняття рішень залежно від ситуації, що складається в національному інформаційному просторі.

Для визначення показників ефективності функціонування Системи швидкої протидії деструктивним інформаційним впливам $E_2(\alpha)$ необхідно описати функціональну структуру такої системи:

1-ий елемент системи – проводить моніторинг та аналіз інформаційних потоків з метою виявлення та ідентифікації деструктивних інформаційних впливів (дезінформації, пропаганди, маніпуляцій, тощо);

2-ий елемент системи – оцінювання можливої шкоди (ризиків), якої може завдати впроваджений деструктивний інформаційний вплив, тобто його небезпека для людини, суспільства, держави;

3-ій елемент системи – вироблення та реалізація скоординованих і спільних відповідей органів державної влади, ЗМІ та громадських організацій на виявлений деструктивний інформаційний вплив;

4-ий елемент системи – залучення науковців та фахівців у сфері інформаційного протидії до методичного та інформаційно-аналітичного забезпечення захисту інформаційного простору (створення та подальше удосконалення алгоритмів ефективної протидії деструктивним інформаційним впливам).

¹ Барабаш, Ю.Л. (1999). *Основи теорії оцінювання ефективності складних систем*. Київ: НАОУ.

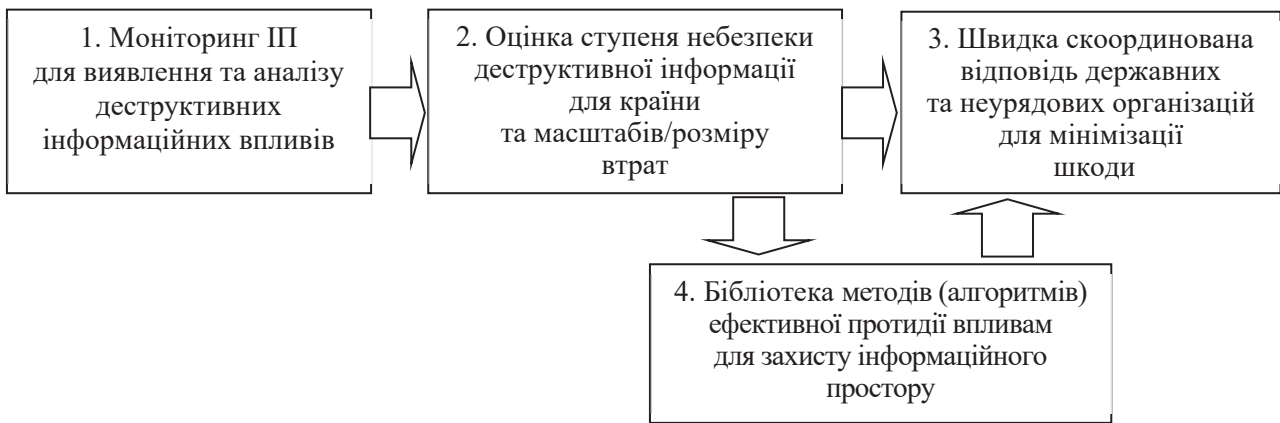

Рис. 1. Елементи Системи швидкої протидії деструктивним інформаційним впливам

Цільовим завданням системи є нейтралізація ворожих дезінформаційно-пропагандистських кампаній шляхом швидкої та ефективної протидії деструктивним інформаційним впливам, що має на меті звести ефективність проведення заходів з дезінформації та пропаганди до мінімуму (в ідеалі – до нуля).

З іншого боку, критерієм ефективності проведення дезінформаційно-пропагандистських заходів є оцінка того, наскільки вдалося вплинути на об'єкт дезінформування, спонукати його до прогнозованих дій (у визначених суб'єктом межах) щодо прийняття відповідного рішення на підставі доведених (дез)інформаційних матеріалів¹. До того ж, небезпека дезінформації та пропаганди полягає не лише в можливості отримання якоїсь конкретної переваги, на яку вони, власне, і були спрямовані, а ще й у тому, що навіть один успішний інформаційний вплив має продовжуваний дезорієнтаційний ефект, оскільки негативно впливає на здатність об'єкта критично та об'єктивно оцінювати іншу (наступну) інформацію.

Таким чином, якісним показником ефективності Системи швидкої протидії деструктивним інформаційним впливам є експертна оцінка нейтралізації намагань вплинути на прийняття вигідних для супротивника управлінських рішень, що базувались на дезінформації, пропаганді, або застосуванні маніпулятивних технологій.

Оскільки характерними особливостями російської інформаційної агресії є масована пропаганда та величезні обсяги дезінформації, оперативність та швидкість її продукування й постійне повторювання під час трансляції багатьма каналами засобів масової інформації на тлі відсутності логіки та байдужості до істинного стану речей (реальності)², то логічно прийняти як кількісний показник ефективності Системи швидкої протидії деструктивним інформаційним впливам максимальну кількість нейтралізованих (заблокованих, спростованих, тощо) найбільш шкідливих інформаційних повідомлень (N_p) за умови фіксованих (обмежених) витрат (S_2) ресурсів (матеріальних, часових, людських):

$$E_2(\alpha) = \max N_p (S_2 = \text{const}).$$

У доповіді RAND Corporation «Брандспойт брехні» – модель російської пропаганди» зазначається, що протистояння російській пропаганді не можна звести до зняття з онлайн окремого повідомлення чи заборони окремого ЗМІ. Окрім того, спростування потребує величезних зусиль і є вкрай витратним. Отже, пропаганда може бути більш ефективно знівельована, лише за умови, якщо аудиторія отримає правдиву інформацію раніше, ніж брехню. Тому автори доповіді вважають за потрібне діяти «на випередження», а саме: надавати правдиві факти для розуміння реальної ситуації, які знадобляться після того, як будуть спростовані брехливі тези;

¹ Шлапаченко, В.М. (2013). Дезінформація як спосіб інформаційно-психологічного впливу. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*, 2, 78-86.

² Paul, C., Matthews, M. (2016). The Russian “Firehose of Falsehood” Propaganda Model. *The Rand Corporation*. <<https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html>> (2020, May, 25).

постійно попереджати про можливість дезінформації з боку джерел з РФ; повторювати доведені спростування фейків¹.

Як вважає британський експерт Глен Грант (Glen Grant), «Україна завжди перебуває на один крок позаду від Росії. Виграшною стратегією України мають бути дії на випередження, тобто Україна повинна бути на крок попереду»². Виходячи з цього, Система наступальної контрпропаганди та іномовлення має реалізовувати стратегію державних органів України та громадянського суспільства щодо здійснення власних інформаційних атак на інформаційний простір супротивника з метою створення йому більших «проблем», аніж він створює Україні, які відволікатимуть його та не дозволятимуть йому зосередитись на інформаційній війні проти України.

З іншого боку, поширення Україною в російському інформаційному просторі світоглядних та ціннісних установок, пов'язаних із західною цивілізацією та Європою, українських національних ідентичностей у різних формоутвореннях української історії, культури, музики, літератури, кіно, тощо, та їх відмінностей від російських («Україна та Росія – не один народ»), об'єктивної (неупередженої) інформації про події, що відбуваються в Україні, в Росії та на міжнародній арені, сприятиме збільшенню прибічників припинення агресивної неоімперської політики розширення «руського мира», зосереджуватиме увагу росіян на їх власних проблемах.

Таким чином, кількісним показником такої Системи є відсоток населення Росії (M), який виступає проти агресивної зовнішньої політики РФ, захоплені території сусідніх держав та створення (відновлення) «Радянського Союзу 2.0» та, відповідно, за припинення інформаційної війни. Стратегія максимізації цього показника через впровадження ефективної Системи наступальної контрпропаганди та іномовлення є її цільовим завданням та формалізовано виглядає так:

$$E_3(\alpha) = \max M .$$

Якісним показником ефективності такої Системи є оцінка ступеня агресивності риторики Росії щодо світового співтовариства, сусідніх країн, у тому числі щодо України, Грузії, Польщі, Чехії, країн Балтії. Як індикатор агресивності російської риторики можна використати частоту збільшення/зменшення просування в інформаційному просторі міфологем та деструктивних наративів, створених російською пропагандою за останні 7 років: в Україні, яку захопили праві радикали, панує фашистська ідеологія, Україна – «нацистська держава», глава української держави – «нацист»³; якби Крим та Донбас своєчасно не відокремились від України, їхнє населення стало би жертвою «карателів»; анексія Криму – це вільне вираження права кримчан на самовизначення; євроінтеграція провалилася, Україна Європі не потрібна, її використовують у своїх меркантильних інтересах та як сировинний придаток⁴, на сході України йде «громадянська війна», а не війна з російським агресором («іхтамнетами») та інші.

Державне правове та адміністративне регулювання інформаційного простору в умовах іноземної агресії потребує дуже виваженої державної інформаційної політики з урахуванням питань захисту вітчизняного інформаційного простору, але з дотриманням базових гарантій свободи слова. Навіть у рішеннях ЄСПЛ йдеться, що «законодавче регулювання інтернету – це обов'язок держави. Проте мають дотримуватися ті гарантії, які стосуються свободи слова»⁵.

¹ Paul, C., Matthews, M. (2016). The Russian “Firehose of Falsehood” Propaganda Model. *The Rand Corporation*. <<https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html>> (2020, May, 25).

² Glen Grant: How Ukraine can build an army to beat Putin (2018). *Kiev Post*. <<https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/glen-grant-ukraine-can-build-army-beat-putin.html>> (2020, June, 02).

³ Песков пообіцяв продовження агресивної риторики проти України на росТБ. (2020). *gazeta.ua*. <https://gazeta.ua/articles/politics/_pyeskov-poobicyav-prodovzhennya-agresivnoyi-ritoriki-proti-ukrayini-na-rostb/967044> (2020, червень, 02).

⁴ Барандій, М., Шестоперова, В., Шутяк Ю. Журналістика vs міфотворчість: хто і що формує імідж України в Європі. *mind.ua*. <<https://mind.ua/openmind/20172752-zhurnalistika-vs-mifotvorchist-hto-i-shcho-formue-imidzh-ukrayini-v-evropi>> (2020, червень, 02).

⁵ Міжнародні та національні стандарти свободи слова в Інтернеті. *ppl.org.ua*. <<https://www.ppl.org.ua/bibliotech/mizhnarodni-ta-nacionalni-standarti-svobodi-slova-v-interneti>> (2020, червень, 02).

Саме для розв'язання цієї проблеми необхідна Система гарантування доступу до інформації й свободи слова в умовах цензурних обмежень, спричинених агресією Росії, що дозволить:

– ще до ухвалення будь-яких законодавчих ініціатив із регулювання інформаційного простору проводити консультації з представниками громадських організацій, які знаються на правах людини і можуть вказати на можливі негативні моменти;

– розробити чіткі і прозорі правила Інтернет-регулювання і визначити суб'єктів такого регулювання, а саме: які державні інституції є суб'єктами інтернет-регулювання та на підставі чого вони мають ухвалювати відповідні рішення. Ці правила мають розроблятися відкрито, за участі представників громадськості та медіа-індустрії й мають бути чіткими і зрозумілими, зафіксованими в нормативно-правових документах, не змінюватися *ad hoc*;

– на час гібридної війни та російської інформаційної агресії розробити та укласти спеціальні Етичні кодекси журналістики, в яких упровадити найкращий світовий досвід (передусім – американський) гнучкого поєднання цензури й «м'якої» пропаганди¹.

Ураховуючи світовий досвід в сфері захисту свободи слова якісним показником ефективності цієї Системи можна вважати загальноприйнятий світовий рейтинг свободи слова в Україні, який щорічно укладає міжнародна організація «Репортери без кордонів» (РБК) – «Індекс свободи преси у світі»². Індекс базується на анкеті, що надсилається організаціям-партнерам РБК (14 груп на п'яти континентах) та її 130 кореспондентам по всьому світу, а також журналістам, науковцям, юристам та громадським правозахисним організаціям. Методологія укладення індексу базується на об'єктивних показниках (кількість нападів на журналістів та ЗМІ, арештів, випадків цензури, непрямих засобів тиску на пресу, кількість інших злочинів, тощо) та на оцінках міжнародних і місцевих експертів.

У звіті РБК на початку 2020 р. серед проблем зі свободою слова в Україні вказані наступні проблемні ситуації:

- 1) недостатнє фінансування нових незалежних державних мовників;
- 2) доступ до інформації;
- 3) маніпуляції в медіа;
- 4) порушення конфіденційності джерел;
- 5) кібератаки;

6) боротьба з «фейковими новинами» (йдеться зокрема про український законопроект, покликаний забезпечити більш ефективну протидію дезінформації).

В організації «Репортери без кордонів» додали, що на ситуацію зі свободою слова в Україні досі впливає «інформаційна війна з Росією, яка спричинила негативні наслідки», а саме: заборони на російські ЗМІ та соціальні мережі, чорний список іноземних журналістів та судові процеси. «Підконтрольний сепаратистам схід країни як і раніше є простором без критичних журналістів та іноземних спостерігачів»³.

Що стосується кількісного показника ефективності Системи гарантування доступу до інформації й свободи слова в умовах цензурних обмежень, то дослідження в цій сфері (наприклад, щорічне моніторингове дослідження Інституту масової інформації «Барометр свободи слова»⁴) пропонує такий показник як кількість порушень свободи слова в Україні, основними складовими (критеріями) якого є: кількість перешкоджань законній журналістській діяльності (N_1), погроз (N_2), побиття (N_3), ненадання доступу до інформації (N_4), кібератаки та юридичний тиск (N_5). Виходячи з цього, цільовими завдання Системи буде мінімізація кількості порушень свободи слова при обґрунтованих цензурних обмеженнях, введених з метою протидії інформаційній агресії:

$$E_4(\alpha) = \min(N_1 + N_2 + N_3 + N_4 + N_5).$$

¹ Ожеван, М.А. (2015). Свобода слова та її обмеження в умовах війни: американський досвід та його проєкції на Україну. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*, 5.

² Data of press freedom ranking 2020. *Reporters Without Borders*. <https://rsf.org/en/ranking_table> (2020, червень, 03).

³ Україна погіршила показники свободи преси, але піднялася в рейтингу – «Репортери без кордонів» (2020). *Detector Media*. <<https://detector.media/community/article/176505/2020-04-21-ukraina-pogirshila-pokazniki-svobodi-presi-ale-pidnyalasya-v-reitingu-reporteri-bez-kordoniv/>> (2020, червень, 03).

⁴ Барометр свободи слова. *Інститут масової інформації*. <<https://imi.org.ua/monitorings/barometr-svobody-slova/>> (2020, червень, 03).

Проблеми впровадження ефективної Системи масової медіаосвіти та виховання критичного мислення щодо пропаганди та дезінформації пов'язані як з специфікою самої навчальної дисципліни, так і з реаліями вітчизняної системи освіти. Дослідження в цій сфері, проведені НІСД ще у 2015 році¹, показують, що для успішного розвитку Системи медіаосвіти в Україні необхідно виконати низку ключових завдань:

1) спеціалізована підготовка кваліфікованих педагогічних кадрів за напрямками сучасної медіаосвіти; розробка нових навчально-методичних матеріалів у сфері медіаосвіти; додаткова перепідготовка (підвищення кваліфікації) вчителів і викладачів ВНЗ;

2) інтеграція елементів медіаосвіти у навчально-виховний процес з використанням можливостей наявних навчальних предметів та виховних заходів;

3) розвиток медіаосвіти дорослого населення за трьома основними напрямками: (а) медіаосвіта батьків учнів середніх шкіл; (б) медіаосвіта як невід'ємна частина сучасної громадянської освіти; (в) медіаосвіта як необхідний засіб забезпечення успішності сучасного фахового навчання, у тому числі самостійного.

Окремим складним завданням Системи медіаосвіти є необхідність підвищення рівня медіаграмотності старших вікових категорій (групи «55-64 рр.» та «65+») або інших цільових груп, що не охоплені системою медіаосвіти, які залишається поза увагою не лише відповідної державної політики, але часто і грантових освітніх проектів в цій сфері².

Вирішення перелічених завдань є цільовим призначенням Системи масової медіаосвіти та виховання критичного мислення. Якісним показником ефективності такої Системи можуть бути експертні оцінки на основі статистичних даних Євростату та Держстату України, а також міжнародних досліджень (зокрема, даних Світового економічного форуму), які визначають рейтингові позиції кожної країни за низкою базових критеріїв (професійний рівень викладачів; культурний рівень студентів, їх зацікавленість у якісній освіті; матеріально-технічна база ВНЗ; відповідність викладання сучасним вимогам; зв'язок між якістю викладання, авторитетом викладачів серед студентів і розміром зарплат; корумпованість викладацького складу; тощо).

Оскільки загальною метою медіаосвіти науковці вважають досягнення медіаграмотності, а, у свою чергу, медіаграмотністю вважають необхідне для сучасної особистості вміння критично мислити, від якого залежить виживання нашої держави в умовах інформаційної війни, то кількісним показником успішності функціонування цієї Системи можна вважати зовнішнє незалежне оцінювання медіаграмотності (тестування на рівні з іншими предметами ЗНО) в масштабах всієї країни, або на початковому етапі – в системі середньої та вищої освіти³.

У формалізованому вигляді цей показник можна виразити як успішність впровадження заходів в Системі медіаосвіти, спрямованих на збільшення усереднених результатів тестування медіаграмотності (T):

$$E_5(\alpha) = \max T.$$

Отже, формула показника ефективності розглянутої комплексної системи захисту національного інформаційного простору у загальному формалізованому вигляді дорівнює:

$$E(\alpha) = \max(R/S_1) + \max N_p(S_2) + \max M + \min(N_1 + N_2 + N_3 + N_4 + N_5) + \max T.$$

Таким чином, ефективна державна інформаційна політика під час інформаційної агресії має бути адаптивною, що передбачає можливість оперативного реагування в процесі функціонування

¹ Іщенко, А.Ю. (2015). «Медіаосвіта як чинник підвищення якості освіти та засіб протистояння гуманітарної агресії». *Аналітична записка*. <<https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/mediaosvita-yak-chinnik-pidvischennya-yakosti-osviti-ta-zasib>> (2020, червень, 03).

² Черненко, Т.В. (2019). Міжнародний досвід впровадження медіаграмотності для окремих цільових груп: можливості для України. <<https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/mizhnarodniy-dosvid-vprovadzheniya-mediagramotnosti-dlya>> (2020, червень, 04).

³ Бородянський запропонував додати до ЗНО тест на медіаграмотність (2019). <<https://ms.detector.media/media-i-vlada/post/23799/2019-11-15-borodyanskii-zaproponuvav-dodati-do-zno-test-na-mediagramotnist/>> (2020, червень, 04).

комплексної системи на поточну інформацію, яка надходить щодо змін умов її функціонування. Сутність адаптивності також полягає в зміні параметрів, структури і алгоритмів функціонування КСЗНП на основі не тільки апріорної інформації, але і поточної, а також інформації, що прогнозується, з метою досягнення максимального показника або ж збереження певного показника ефективності комплексної системи $E(\alpha)$ при змінах умов функціонування цієї системи.

References:

1. Rudnieva, A. (2014). Formuvannya derzhavnoi stratehii informatsiinoi viiny Ukrainy [Forming of state strategy of information warfare of Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filosofsko-politologichni studii* [Bulletin of the Lviv University Philosophical Political studies], *Iss. 5*, 53-61. <http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/5_2016/8.pdf> (2020, May, 25). [in Ukrainian].
2. Sidnenko, G.F. (2019). *Anti-terrorist information campaigns: political science aspect* [Informacionnoe protivodejstvie terrorizmu: politologicheskij aspekt]. Moscow: Triumf, Luchshie knigi. [in Russian].
3. Razuvaev, V.Je. (2007). *Pravovye sredstva protivostojaniya informacionnym vojnjam* [Legal means of countering information wars]. (Extended abstract of PhD in Law dissertation). Moscow. [in Russian].
4. Barabash, Yu.L. (1999). *Osnovy teorii otsiniuvannia efektyvnosti skladnykh system* [Fundamentals of the theory of the evaluation of the effectiveness of complex systems]. Kyiv: NAU. [in Ukrainian].
5. Shlapachenko, V. M. (2013). Dezinformatsiia yak sposib informatsiino-psykholohichnoho vplyvu [Disinformation as a way of information and psychological impact]. *Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy* [Information security of the Person, Society and State], *no. 2*, 78-86. [in Ukrainian].
6. Paul, C., Matthews, M. (2016). The Russian «Firehose of Falsehood» Propaganda Model. *The Rand Corporation*. <<https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html>> (2020, May, 25). [in English].
7. Glen Grant: How Ukraine can build an army to beat Putin. (2018). *Kyiv Post*. <<https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/glen-grant-ukraine-can-build-army-beat-putin.html>> (2020, June, 02). [in English].
8. Pieskov poobitsiav prodovzhennia ahresyvnoi rytoryky proty Ukrainy na roTB [Peskov promised to continue the aggressive rhetoric against Ukraine on RosTV] (2020). *gazeta.ua*. <<https://gazeta.ua/articles/politics/pyeskov-poobicyav-prodovzhennya-agresivnoyi-ritoriki-proti-ukrayini-na-rostb/967044>> (2020, June, 2). [in Ukrainian].
9. Barandii, M., Shestoperova, V., Shutiak, Yu. Zhurnalistyka vs mifotvorchist: khto i shcho formuie imidzh Ukrainy v Yevropi [Journalism vs mythmaking: who and what shapes the image of Ukraine in Europe]. *mind.ua*. <<https://mind.ua/openmind/20172752-zhurnalistyka-vs-mifotvorchist-hto-i-shcho-formuie-imidzh-ukrayini-v-evropi>> (2020, June, 02). [in Ukrainian].
10. Mizhnarodni ta natsionalni standarty svobody slova v Interneti [International and national standards for free speech on the Internet]. *ppl.org.ua*. <<https://www.ppl.org.ua/bibliotech/mizhnarodni-ta-natsionalni-standarty-svobody-slova-v-interneti>> (2020, June, 02). [in Ukrainian].
11. Ozhevan, M.A. (2015). Svoboda slova ta yii obmezhenia v umovakh viiny: amerykanskyi dosvid ta yoho proektsii na Ukrainu [Freedom of speech and its restrictions in conditions of war: the American experience and its projections in Ukraine]. *Mizhnarodni vidnosyny. Seriya «Politychni nauky»* [International relations, part «Political sciences»], *no.5*. [in Ukrainian].
12. Data of press freedom ranking 2020. *Reporters Without Borders*. <https://rsf.org/en/ranking_table> (2020, June, 03). [in English].
13. Ukraina pohirshyla pokaznyky svobody presy, ale pidnialasia v reitynhu – «Reportery bez kordoniv» [Ukraine has worsened the indicators of press freedom, but rose in the ranking – «Reporters Without Borders»] (2020). *Detector Media*. <<https://detector.media/community/article/176505/2020-04-21-ukraina-pogirshila-pokazniki-svobody-presi-ale-pidnyalasya-v-reitingu-reporteri-bez-kordoniv/>> (2020, June, 03). [in Ukrainian].
14. Barometr svobody slova [Freedom of Speech Barometer]. *Instytut masovoi informatsii* [Institute of Mass Media]. <<https://imi.org.ua/monitorings/barometr-svobody-slova>> (2020, June, 03). [in Ukrainian].
15. Ishchenko, A.Yu. (2015). «Mediaosvita yak chynnyk pidvyshchennia yakosti osvity ta zasib protystoiannia humanitarnoi ahresii». Analychna zapyska [«Media education as a factor in improving the quality of education and a means of resisting humanitarian aggression». Analytical note]. *niss.gov.ua*. <<https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/mediaosvita-yak-chinnik-pidvischennya-yakosti-osviti-ta-zasib>> (2020, June, 03). [in Ukrainian].
16. Chernenko, T.V. (2019). Mizhnarodnyi dosvid vprovadzhennia mediahramotnosti dlia okremykh tsilovykh hrup: mozhyvosti dlia Ukrainy. [International experience in introducing media literacy for selected target groups: opportunities for Ukraine]. *niss.gov.ua*. <<https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/mizhnarodniy-dosvid-vprovadzhennya-mediagramotnosti-dlya>> (2020, June, 04). [in Ukrainian].
17. Borodianskyi zaproponuvav dodaty do ZNO test na mediahramotnist [Borodianskyi suggested adding a media literacy test to the external independent evaluation] (2019). *ms.detector.media*. <<https://ms.detector.media/media-i-vlada/post/23799/2019-11-15-borodianskii-zaproponuvav-dodati-do-zno-test-na-mediagramotnist/>> (2020, June, 04). [in Ukrainian].